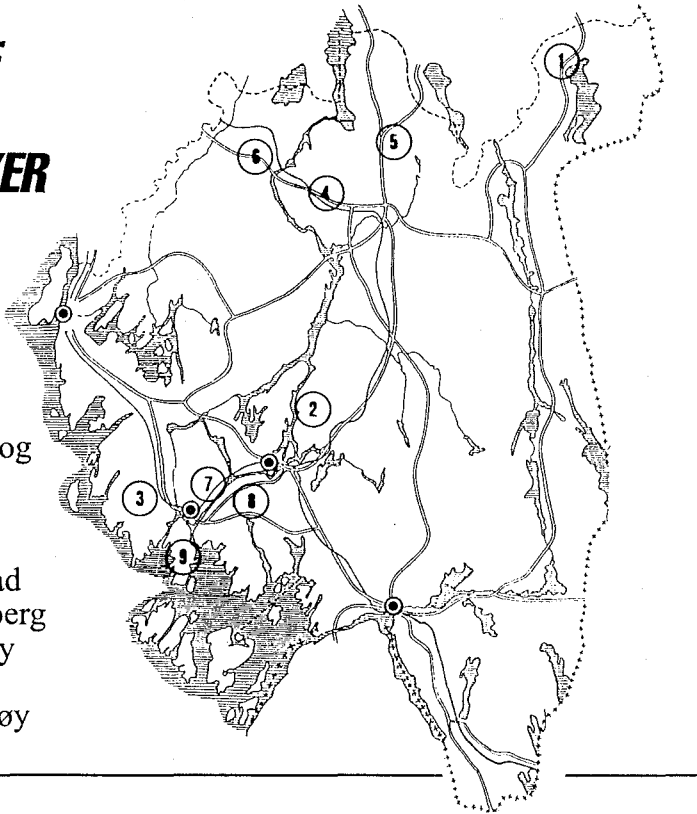

DENNE GANG BESØKER VI:

1. Rømskog
2. Varteig
3. Onsøy
4. Askim
5. Trøgstad
6. Spydeberg
7. Rolvsøy
8. Borge
9. Kråkerøy

INNHold

Barndom og oppvekst i Rømskog i mellomkrigsårene	3
Oluf Davidsen Ulvetangen	9
Dagbok fra 1814: I fædrens spår	11
Løftestener	14
Minner fra krigen i 1814	15
Nikkel – Feltpat – Glimmer: Gruvedrift i Askim	16
Vannmann – et lite kjent yrke	19
Juletrehøsting	20
Trøgstads forts bygging og historie til 1980	21
Hva er dette?	23
Spydebergs første fotograf	24
Gjenferd og annet skrømt	25
Spydebergs første potetdyrker	26
Sanne historier fra Rømskog	27
Bortsatt for 20 daler	28
Trolldom og hekseprosesser i Trøgstad	29
Visa om værvarslene i Østfold	31

Ola Taraldrud forteller om:

Barndom og oppvekst på Rømskog i mellomkrigsårene

Rømskog, 2/1 1977

Begynnelsen

Snøen laver ned, så i dag er ikke skogen noe innbydende arbeidsplass. Jeg vil derfor benytte tiden til å skrive litt fra mitt 60-årige liv. Jeg gjør det ikke fordi jeg har noen lyrisk åre, heller ikke fordi jeg tror å ha noe å bringe utenom det som allerede er fortalt av mange andre. Det er nærmest for å bringe noe av det forgangne tilbake, dette som forbindes med minner, noe av det tapte paradiset, for i erindringens verden må jeg utbryte: «Grønn var min barndoms dal».

Den 24/5 1917 kom to guttebarn til verden. Den ene var død allerede ved fødselen; men jeg som den andre lever fremdeles i dag den 2/1 1977. Stedet hvor jeg ble født, er landskapet med de lave skogkledde åser, de mange små tjern og i nordenden av den vakreste sjø.

Jeg husker parafinlampen som lyste opp et varmt kjøkken som hver kveld var oppfylt av tilfredse mennesker, og de bar med seg noe av den gode tretthet som en streng arbeidsdag bærer i sitt skjød, der jorden og skogen krever sitt.

Dette svake erindringsskjær fra min barndoms spedeste dager former seg etterhvert klarere, og billedene trer klarere frem over dette rom av tid som jeg har vært gjest på jorden. Disse 60 år har ført med seg de store foran-

dringer, hvor jeg av og til tapte noe av orienteringsevnen; men håpets stjerne har aldri vært helt skjult i et ugjenomtrentelig mørke for mitt indre.

Som mange andre har jeg tidvis vært interessert i mennesker, og mennesket er et skrøpelig materiale; men du verden, i dag etter mange år har jeg den lykke å si at nettopp jeg har truffet mennesker med det store sinn som har hjulpet meg gjennom.

Nå da manndommen svinner, og før alderdommen som kommer meg i møte, overmann meg, vil jeg fortelle noe om de ytre forhold fra tiden og livet jeg levde, og om mulig, noe om bevegelser i mitt eget indre.

Barndom

Under enkle forhold, mens naturalhusholdningen enda hadde en viss betydning før pengene overtok, hadde jeg det privilegium å leve opp i et bygdesamfunn som nærmest var klasseløst. Jeg hadde fra min spedeste barndom gjennom et godt grannelag mine kamerater i min nærmeste krets, hvor vi alle var avhengig av skogen.

Konjunkturedgang i skogbruket merket vi 650 innbyggere; noen i form av bekymring, andre i form av leve-måten.

Alle var beskjeftiget i skogen, mange med bågåsag og øks for å hugge tømmeret. Det hardeste var allikevel å barke tømmeret. Satte kulda i,

var barken hard som bein, og det var store prestasjoner enkelte stod for gjennom en lang vinter. Hesten var eneste trekkraften, og det krevdes mange kjørekarer for å ta ut mange tusen kubikkmeter tømmer som bygda avvirket hvert år. De gamle skogskoiene var ofte trekkfulle og kalde. Det verste var allikevel at det var for mange mann i hver koie, så det var rart at folk holdt ut. Senere i livet lærte jeg at det er utrolig hva folk holder ut. Her var ikke spørsmål om et døgn eller to; men vinter etter vinter. Mange av den eldre generasjon kan nok ikke helt glemme slitet. En nabo uttrykker det slik: «Får je julekort med snø på, river je det tvert av». Tiden har for enkelte lagt noe av romantikkens skjær over slitet. Årsaken er muligens at arbeidet foregikk i stillhet og med naturens mystikk inn på seg. Sammenlignet med vår tids arbeidsplasser var det en slitets hær som kom fra skogen om våren.

Det ble solgt mye virke til svenske bolag, slik lå bygda gunstig til, for tømmeret kunne transporteres i vassdraget både til svenske og norske kjøpere; men bygda hadde vært ille faren i de verste kriseåra om ikke fremsynte menn med begrenset kapital hadde bygd sine egne små dampdrevne sagbruk. Regnet etter enkle leveforhold hadde bygda en livsform så arbeidsløshetens spøkelse ble avvist, ihvertfall for vinterhalvårets vedkommende. Et år hadde bygda med sine 650 mennesker 300 fremmede arbeidstakere. Stemningen fra dengang da røyken steig opp fra de små sagbrukene og fløytelydene kl. 07.00 om morgenen, som fortalte om bygdas nye industri,

har jeg bestandig husket som tegn på liv. Sagenes fløyter fortalte at arbeidsdagen begynte, aftenklokkene var lyden av hestebjeller som klang fra alle åsrygger når tømmerkjørerne kom med kveldsvendingene. Slit var det; men samtidig bygdas hjerteslag. Jeg glemmer ikke barnedagenes rike verden med Svarta, Bruna, Stella Lystan, Blakken og Rauen, alle med kjørekarer som så visst ikke sparte seg. Føringa tok til kl. 05.00 om morgenen. Kveldsforinga var kl. 21.00.

Et annet arbeid som også kjennetegnet mitt barndomsrike, var fløyting av tømmer i alle vassdrag. Sjøen lå full av tømmer, ofte til langt ut på sommeren. Derfor, lukten av kvac og barket tømmer ved elvebredden, det er til dags dato den beste parfyme jeg kjenner. Etter hver vårflo, når tømmeret ble fraktet gjennom små elver og bekker, da var elvebunnen fri for grønske og algeveksten var ingen trussel.

Jeg husker den særskilte høytid som var forbundet med besøk til bestemor og bestefar. De bodde i nabokommunen. Vinterstid gikk turen med hest og slede. Mor, far og min eldre bror, det var bare oss fire; for en følelse av trygghet. Vel fremme var det alltid selskap om kvelden. Tanter og onkler diskuterte alt mulig. Bestefar engstet seg bestandig for noe, til tross for at han var verdens snilleste mann. Unionsoppløsningen med Sverige stemte han imot, og det torde han først fortelle på sine gamle dager.

Onkel Jon hadde lett for å være i opposisjon under diskusjonene og påstod at det var sånn, samme hva selskapet for øvrig mente; men det var klart at verden gikk imot venstre. Det

Fra grenseskogene mot Sverige (Langebekk). Personene på bildet er fra venstre Nikolai Haugen, Hans Taraldrud og Ola Taraldrud.

ble flere av oss, og det måtte reguleres og det kraftig. Desto lenger det gikk på kvelden, desto hardere regulerte han. Alt kom til å bli regulert, til og med selskapslivet.

Helt opplagt var det at myndighetene kom til å bestemme hvor mange barn hver kvinne skulle sette til verden. Forresten var det bare et fåtall, som etter hans mening, skulle ha barn. Ulykken var den at alle damene var så giftigale at verden måtte få det vanskelig. På det tidspunktet sprang tantene gråtende opp, mens brødrene hans lo.

Når damene hadde forlatt selskapet, slakket han straks på grepet og forfektet at med så mange flinke statsmenn som vi hadde nå, var det ikke sikkert at det ble så helt umulig allikevel.

Onkel Gerhard, etter endt landbrukshøgskole, innom jussen og som

siste post på programmet, medisin, noe han trivdes godt med, blandet seg ikke inn i diskusjonen før det ble spørsmål om arv og miljø som satte sitt største preg på mennesket.

Hjemturen gikk bestandig fort. «Gammelbrona» var treg på bortoverveien; men hjemover gikk den fire mils turen over fjellet så fort hun orket trave.

Min første jaktoplevelse hadde jeg sammen med onkel Jon, for han var god skarpskytter og jeger. Det var mye storfugl i den tiden. Han kom ofte på besøk i jakttiden, og som smågutt skulle jeg få være med på jakttur. Vi kom bare så vidt utom skigarden, da han bad meg stoppe. Han tok en liten sving, og fem minutter etter var han tilbake med en tiur i hånden. Ei røy kom med utspilte vinger og datt ned rett for beina på oss etter et velrettet

skudd fra hagla, så det ble ingen lang jaktturn.

I sommerhalvåret krevde slåttonna full arbeidsinnsats om vi var aldri så små. For oss gutter var også tid for bading, litt lek med lærkula på ei gammel ekre, og ikke å forglemme krig mellom rødhud og blekansikt. Til tross for at jeg i voksenalder opplevde både krig og død, slaget som har gjort mest inntrykk på meg, er Tomteslaget som var voldsomt nok. Vi delte gutteflokken i to. Området vi hadde å ferdes i, var på ca. tre kvadratkilometer med bare skog. Flokken jeg tilhørte, hadde rast i kanten av Tomtejordet øst for Myrvold. Våpnene lå ved siden av oss, mens vi spiste vårt tilmålte brød, og berserken hvilte under glade gutteansikter; men freden ble brutt da fienden strømmet ut fra skogkanten og gikk til angrep. Det var ingen Kissinger eller Gromyko blant oss, så det var full krig fra første stund. Buer og piler brast som fliser. Vi tok gardstaur, alt som var bærbart, hva vi i det hele klarte å løfte, og slo med. Vi svor og gråt og sloss uoppholdelig gjennom to timer. Etterhvert ebbet slagsmålet ut, og fordrageligheten gjorde seg igjen gjeldende. Vi hjalp hverandre etter beste evne fremover mot bygda. Fra det slaget brakte vi ikke med oss noen døde; men på den annen side var heller ingen usåret.

I høstmørket gikk vi ofte til angrep på nybyggerne. De fleste rømsjingene tok det svært gemyttlig når gutteflokken kom med sine angrep som var helt uskyldige. Angrepet besto i et dunk i veggen; men en gang overvant redselen oss. Tre eldre søsken, to menn og en kvinne, bodde på en plass som lå

litt for seg selv. En av de gamle guttene tok det fortryktelig opp og satte etter oss. Noen av rømlingene bad høylydt til Gud, andre pissa på seg og et par stykker sprang rett i brønn. En ble tatt til fange og innbrakt til nærmeste nabo med sverd og fjærkrans og full krigsmundur.

Jeg er født med mye innebygd redsel og nervøsitet; men vannskrekk var jeg ikke født med og har ikke fått det senere heller, nei, vann og hav har en dragende makt på meg. Jeg tenker at i 4–5 års alderen lærte jeg å svømme. Svømmelærere var min fem år eldre bror og hans kamerat. De tok meg med midt ut på Bøvika som er 400 meter bred. Jeg hoppet uti, og de eldre karene rodde fra meg. Heldigvis så min far opptrinnet, og han hadde det med seg at det stod respekt av ham, selv om han hadde et stille vesen. Han kom løpende, og guttene fikk se ham. Jeg lå og hikstet etter luft; men holdt meg noenlunde flytende, til jeg ble halt opp i prammen igjen. Vi kom til land, hvor far ventet, og det var et stille tog som vandret opp til gården.

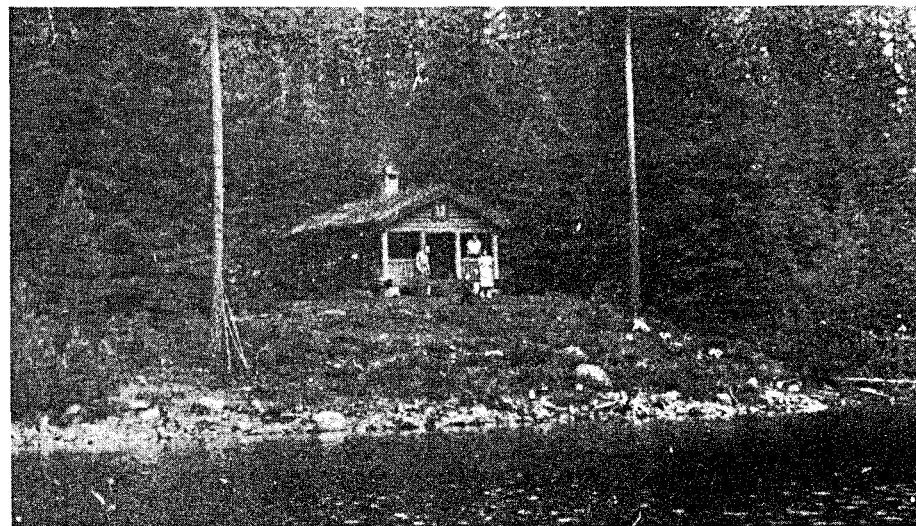
En ting som barnedagene var rik på, var høster med barfrost, og da fikk vi fin skøyteis som vi benyttet oss av. Det var ikke bare sjøen; men også elvene og elveosene som skulle prøves om isen holdt. Jeg husker en gang jeg gikk oppover Grytebekken for å prøve isen; men plutselig et skjær for langt, og jeg lå og svømte i kulpen, fikk tak i iskanten og var berget. Rett hjem og byttet, og etter høytidelig avgitt løfte «ikke mer oppover bekken for mitt vedkommende», gikk jeg ned på Vika igjen. Imidlertid var mine to kamerater kommet til for også å prøve skøyte-

isen. Jeg fortalte om min store opplevelse. Løfter skulle en ikke gi, for etter å ha fortalt mine kamerater om opplevelsen tidligere på dagen, skulle jeg som kjentmann gå oppover Grytebekken for å vise mine kamerater hvor råka var. Som kjentmann gikk jeg først; men jeg kjente meg ikke igjen, uten at jeg gikk i samme kulpen og lå og svømte på samme sted som jeg hadde gjort et par timer tidligere.

Jeg hikstet frem mens jeg lå i isvannet: «Her var det». Jeg torde ikke gå hjem. Jeg gikk på skøyter noen timer og syntes alt så bra ut, for jeg var ikke det minste våt. Vel hjemkommet tinte jeg opp, og vannet fløt over hele kjøkkenet. Etter forhør, om enn ikke i moderne stil, fortalte jeg like godt hele sannheten.

En annen ting som også var kuttet for mitt vedkommende, var redsel for å sette utfor skibakken. Første store prøve på min innsatsvilje leverte jeg

seks år gammel. Bygdas skibakke, som lå to kilometer fra bebyggelsen, syntes vi dengang var stor. Bakkerekorden er 36–37 meter, og bakken er ganske bratt. Det var mars måned med sol, og bakken lå i sydhelling, så det ble drøftet hvem som skulle slå opp spor. Jeg ville gjøre det og gjorde det. Det lugget kraftig. Det er slik: har en sagt A, må en si B i skisporet. Jeg kom til hoppkanten, og det var akkurat passe fart til ikke å komme over kulen; men jeg tenkte det var best å hive seg på og satte begge skituppene i bakken og brakk begge skiene, som jeg dengang regnet som et klenodium. Sinnet tok meg da jeg rullet nedover bakken og fikk se de brukne skiene. En tømmerkjører som stoppet for å hvile hesten litt, hørte skrikene og moret seg over hendelsen. Da jeg ble litt eldre, trenet jeg av og til i denne avsidesliggende bakken helt alene i måneskinnet.

Stangebrøthytta.

De første av mine leveår foregikk i lyset fra parafinlampen; men før mitt syvende år ble det bygd ut et lite lysverk i en foss litt nord for husene. Denne fossen var det nok vann i til å skaffe belysning; men heller ikke mer. Hele grenda fikk lagt opp lysnettet; men det var ikke rare greiene, pærene var røde. Første gang strømmen ble satt på, var nervøsiteten, for ikke å si spenningen, stor. En gammel gubbe som bodde litt høyere enn grenda for øvrig, så lyset komme i husene under seg, gikk inn til familien og fortalte at nå har de tatt alt ned i stuene igjen.

I mitt tolvte år vandret jeg i Jotunheimen sammen med min eldre bror og hans kamerat. Vi ferget over Tyin. Teltet slo vi opp i selveste fjellheimen. Vandringen tok til i vakkert vær med kurs mot Skagastølstindene og Horungenes ville og forrevne fjell. Dagen etter passerte vi Vettisfossen i strålen de vær. Jeg husker ikke ruten vi gikk; men etterhvert kom vi over i mer gjestmilde strøk, og jeg begynte å finne meg selv igjen. Vi traff bl.a. to gutter som leide en kalv, og da kjente jeg meg helt på hjemmebane og hilste med følgende bemerkning: «Morn, dette var tre pene kalver». Hemsedølene forsto ikke spøken, og etterpå gikk alt av seg selv. Jeg havnet i veigrøfta med en gutt oppå meg og en ryggsekk og en gutt under meg. Mine medvandrere gikk bare videre, og jeg var aleine med guttene og kalven som vi etterpå fanget i fellesskap. Dette brakte oss nærmere sammen så vi lo og pratet før jeg hastet etter de andre nedover dalen. Fotturens siste dag endte i Nitedal, og vi spaserte forbi Lillestrøm hvor mine foreldre skulle møte oss.

Her hadde jeg vært tidligere, så det var en tålmodighetsprøve for meg. Jeg får bare kort melde at jeg holdt ikke prøven. Jeg gikk berserk for noe de eldre karene sa til meg om at jeg sikkert hadde spist fluesopp engang like etter fødselen. Jeg hoiet og skrek, vridde teltstengene og sparket ryggsekken foran meg i storveien. Publikum begynte å samle seg, noe jeg tok mindre hensyn til. Til slutt roet jeg meg ned; Men det hadde gått ut over verdigheten, og jeg forklarte folket at hos meg var alt ekte vare.

En hytte jeg husker fra barneårene, før bilveien kom, før menneskene brøt inn og idyllen ble utslettet, lå og ligger en knapp mils vei inn i skogen. Vi gikk noen kilometer og rodde over to vann før vi kom frem til hytta som hadde peis og pipe murt av gråstein og torvtekt tak hvor mose og lyng trivdes. Hytta lå 25 meter fra vannbredden og var ingen hytte etter dagens mål med innlagt vann, elektrisk lys, radio, TV og all den uhygge som finnes. Hytta hadde den lune varme, den atmosfære som luksusen har fjernet. Når pinseklokker kimte, og gjøken, denne løssaktige svindler av dimensjoner innen fugleverden men samtidig så full av sjarmer, sang sin livsfryd ut og brakte vår og forsommer til oss alle, da hilste vi sommeren velkommen med første besøk til Stangebrøt. Stangebrøt var navnet på vannet, og her fisket vi abbor og gjedde i massevis, og også ørret nedover i bekken og vassdraget som munnet ut i Langebekk, som er grenseelv mellom kongerikene Norge og Sverige. Her lærte jeg av mine foreldre å sette pris på stillheten og susen fra milevide skoger.

Oluf Davidsen Ulvetangen

Har du noen gang kjørt veien som går fra Ise til Varteig kirke? Da har du sikkert lagt merke til den minnestenen som står inntil veien ved gården Klemsdal. Kanskje har du også tatt deg tid til å lese det som står på stenen?

Hva er så historien bak dette minnesmerket? Vi må ta utgangspunkt i den store nordiske krigen. Mot slutten av denne krigen startet Karl 12. felttoget mot Norge. Høsten 1718 var svensk kongen klar til å rykke inn i Norge for annen gang.

Om nå kommer vi til Oluf, som i følge muntlige overleveringer, var en 18–19 år gammel husmannsgutt fra en plass som het Ulvetangen. Plassen lå ved Nipa, en sidearm til Glomma, og hørte til Hasle-gården.

Om kvelden den 26. nov. 1718 kom en svensk oberst (Stenflyckkt?) ridende med soldatene sine over Hafslundøya. De ble forfulgt av norske soldater og ville derfor komme seg til Rakkestad så fort som mulig, for der var en stor svensk hæravdeling. For å komme over Nipa, måtte de bygge en flåte, og det var derfor sene kvelden før de kom i land på Varteigsida. Det var mørkt, og ingen av svenskene var kjent i området. Derfor tok de Oluf til fange og tvang ham til å vise dem raskeste veien til Rakkestad. Men det gikk dårlig. Enten var Oluf like ukjent i terrenget som svenskene eller så var han en lur og modig gutt som ville gjøre sitt for å verge landet, for han ledet svenskene både hit og dit i ring.

Vi velger selvfølgelig å tro at han virkelig var så tapper og modig som innskrripsjonen forteller. Det ville nå ellers være rart om han skulle gå seg bort sånn nærmest «utenfor sin egen stuedør.»

Da svenskene etter å ha brukt det meste av natten på å ta seg frem fra Hasle til Ise (en distanse på 4–5 km), og så brukte det meste av dagen på å gå i ring slik at de kom tilbake til Klemsdal igjen, forstod obersten at de var blitt lurt. Han gav derfor ordre om at Oluf skulle skytes. I følge muntlige overleveringer ble han skutt med «e kule i hue.»

